

Jerzy Zajadło, Kamil Zeidler

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański

PRAWNA OCHRONA ZABYTKÓW NA WYPADEK WOJNY

Sytuacja polityczna na świecie, zwłaszcza wydarzenia w Iraku, zmuszają do głębokiej refleksji nad ochroną dóbr kultury w miejscach, gdzie są one zagrożone prowadzonymi działaniami wojennymi. Stosunek prawa międzynarodowego do konfliktów zbrojnych dotyczy trzech różnych problemów: prawa do wojny jako elementu suwerenności państw (*ius ad bellum*), warunków i metod prowadzenia działań wojennych (*ius in bello*) oraz możliwości zapobiegania wojnom (*ius contra bellum*). Właściwie do momentu powstania Organizacji Narodów Zjednoczonych państwom przysługiwało, chociaż z pewnymi ograniczeniami, *ius ad bellum*. Obecnie Karta Narodów Zjednoczonych zakazuje wojny jako środka rozstrzygnięcia sporów międzynarodowych, dopuszczając groźbę użycia lub użycie siły jedynie w przypadku samoobrony, bądź na podstawie odpowiedniej rezolucji Rady Bezpieczeństwa w razie zagrożenia pokoju i bezpieczeństwa na świecie¹.

Interwencja NATO w Kosowie w 1999 r. postawiła jednak na nowo problem potencjalnego konfliktu pomiędzy legalnością wojny a jej moralną legitymizacją, ponieważ z jednej strony podjętym działaniom brakowało autoryzacji Rady Bezpieczeństwa, ale z drugiej celem ataku było powstrzymanie masowych naruszeń praw człowieka i zapobieżenie humanitarnej katastrofie. Ramy i główny temat artykułu nie pozwalają na szerszą analizę tego skomplikowanego zagadnienia. Skonstatujmy więc jedynie, że problem międzynarodowoprawnej ochrony dóbr kultury jest w gruncie rzeczy nieistotny z punktu widzenia *ius ad bellum*, natomiast nabiera ogromnego znaczenia w sferze *ius in bello*. To, czy wojna jest legalna czy nielegalna, lub nawet szerzej rzecz ujmując – słuszną czy niesłuszną – nie zwalnia stron walczących z obowiązków przestrzegania norm traktatowych i zwyczajowych wynikających z międzynarodowego prawa humanitarne (*ius in bello*), w tym także w zakresie ochrony dóbr kultury². Zwróćmy też uwagę na pewien moralny paradoks związany z problemem tak zwanej interwencji humanitarnej, szczególnie aktualny w I. 90. poprzedniego stulecia. Otóż każda wojna jest sama w sobie czymś sprzecznym z szeroko pojętą kulturą. Jeśli jednak uznać, że celem interwencji humanitarnej jest powstrzymanie masowych naruszeń praw człowieka oraz, że prawa te są wyrazem elementarnego humanizmu, to nagle mamy do czynienia z wojną prowadzoną w imię pewnych kulturalnych wartości³.

Podstawowym narzędziem prawnym mającym zapewnić ochronę dóbr kultury w czasie wojny jest Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (zwana dalej konwencją) wraz z Regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze 14 maja 1954 r.⁴ Nie jest to jedyne źródło międzynarodowej ochrony dóbr kultury, jednakże umowa ta jest źródłem prawa, które w szczegółowy sposób odnosi się do zagadnienia ochrony kulturowej spuścizny poprzednich pokoleń w czasie trwania wojny. Inne umowy międzynarodowe znajdują oczywiście w takiej sytuacji zastosowanie, lecz jedynie pomocnicze i na zasadach ogólnych. Trzeba też dodać, że międzynarodowe prawo humanitarne dotyczące ochrony dóbr kultury w sytuacji konfliktu zbrojnego podlega stałemu rozwojowi. 26 marca 1999 r. uchwalono drugi protokół do Konwencji, ale z uwagi na niewielką ilość ratyfikacji (na dzień 28 lipca 2003 r. – 16 państw) nie wszedł on jeszcze w życie⁵. Na świecie trwają też stale prace dotyczące tego tematu, podejmowane zarówno w wymiarze globalnym, jak i regionalnym. Dla przykładu w dniach 13-14 maja 2002 r. w Peru odbyła się konferencja ekspertów z Ameryki Południowej pod hasłem „Ochrona dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego: implementacja międzynarodowej regulacji na poziomie krajowym”⁶. Jeśli dodamy do tego wynikający z konwencji system raportowania o stanie realizacji jej postanowień, wówczas rzeczywiście trzeba stwierdzić, że omawiana dziedzina ma charakter dynamiczny i podlega stałemu rozwojowi⁷.

Większość podstawowych aktów współczesnego prawa międzynarodowego publicznego nie pozostaje obojętna wobec zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kultury. Z tego punktu widzenia akty prawa międzynarodowego można podzielić na dwie grupy. Pierwsze, które regulują sprawy dziedzictwa kultury, traktując je, albo też poszczególne związane z nim zagadnienia, jako podstawowy przedmiot regulacji. Inne, częstokroć źródła prawa międzynarodowego mające zasadnicze znaczenie, odnoszą się do dziedzictwa kultury, formułując jedynie ogólne i w zasadzie nie mające praktycznego zastosowania postulaty. Oceniając regulację zagadnień dziedzictwa kultury w aktach prawa międzynarodowego o charakterze ogólnym, dostrzega się, jak ważnym i powszechnie docenianym jest ono zagadnieniem.

Niezwykle istotne jest określenie przedmiotu ochrony⁸. Dziedzictwo kultury to zespół myśli, uczuć, reakcji, jak też dóbr materialnych, przekazywanych przez poprzedników pokoleniom następnym. Zazwyczaj dziedzictwo to jest rozumiane pozytywnie i łącznie z dezyderatem, by było utrzymane⁹. Kulturę zaś należy rozumieć jako materialny i duchowy dorobek ludzkości, wytworzony w rozwoju społeczno-historycznym¹⁰. Dziedzictwo kultury składa się z dziedzictwa materialnego i niematerialnego, duchowego¹¹. W taki też sposób Tadeusz Kotarbiński dzieli pojęcie kultury: na kulturę duchową, oznaczającą zdobycze o charakterze sublimacji psychiki i na kulturę materialną, obejmującą swą intencją ogół zdobyczy zewnętrznych, instrumentalnych¹². Kultura jest przeto podstawowym elementem ciągłości pokoleń¹³. Należy przy tym dążyć do jej ciągłego rozwijania i utrwalania. Podstawą dla takiej działalności winna być doskonała znajomość przedmiotu zainteresowań¹⁴.

Dziedzictwo kultury można rozpatrywać w różnym zakresie; wyróżniać dziedzictwo kultury danego narodu, dziedzictwo kultury, na które składa się wspólny dorobek narodów danego kontynentu, np. europejskie dziedzictwo kultury, czy też – w najszerszym zakresie – światowe dziedzictwo kultury¹⁵. Dziedzictwo światowe, europejskie i narodowe są ze sobą wzajemnie i ściśle powiązane. I tak polskie składa się na wspólne dziedzictwo europejskie, a to z kolei w ogromnym stopniu kształtuje obraz światowego¹⁶. Można zatem powiedzieć, iż przedmiotem ochrony będzie właśnie dziedzictwo kultury, przede wszystkim jednak w jego materialnej postaci. Tak rozumiane winno być chronione wspólnym wysiłkiem wszystkich państw¹⁷.

W przypadku ochrony prawnej, łatwiej jest zabezpieczać spuściznę materialną. I to właśnie ją określić możemy jako dobra kultury¹⁸. Dodać należy, iż pojęcie to zostało wprowadzone do języka prawnego właśnie Konwencją Haską z 1954 r. W art. 1 stanowi ona, iż za dobra kulturalne, bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela uważa się dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu. Są to m.in. zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak świeckie, stanowiska archeologiczne, zespoły budowlane o znaczeniu historycznym lub artystycznym, dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty mające wartości artystyczne, historyczne lub archeologiczne, zbiory naukowe, archiwalia lub reprodukcje wyżej określonych dóbr. Za dobra kultury uznawane są także gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr ruchomych takie, jak: muzea, biblioteki, archiwa, jak również schrony przeznaczone do przechowywania dóbr kulturalnych ruchomych w razie konfliktu zbrojnego oraz ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych wymienionych powyżej, zwane ośrodkami zabytkowymi.

Nie ma wątpliwości co do faktu, że konflikt zbrojny jest realnym zagrożeniem dla ruchomych i nieruchomych dóbr kultury znajdujących się na terenie objętym działaniami wojennymi. Sposoby ochrony przewidziane Konwencją Haską z 1954 r. są zróżnicowane. Obok postulatów, które określić można jako *lex imperfecta*, istnieją narzędzia prawne mające na celu zachowanie dóbr kultury w stanie niepogorszonym podczas trwającego konfliktu zbrojnego. W myśl konwencji ochrona dóbr kulturalnych obejmuje opiekę nad nimi oraz ich poszanowanie¹⁹. Poszanowanie dóbr kultury polegać ma na powstrzymaniu się od używania zabytków, ich bezpośredniego otoczenia oraz środków przeznaczonych do ochrony do celów, które mogłyby wystawić dobra na zniszczenie lub uszkodzenie w razie konfliktu zbrojnego, oraz na niepodjęciu wobec nich aktów nieprzyjacielskich²⁰. Zobowiązania te mogą być uchylone jedynie w przypadku, gdy wymaga tego w sposób kategoryczny konieczność wojskowa²¹. Państwa – strony zobowiązują się ponadto do zakazu dokonywania aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych, jakkolwiek przybrałyby one formę, jak również zapobiegania aktom wandalizmu i zwalczania ich w razie potrzeby. Zobowiązania obejmują też powstrzymanie się państw od stosowania rekwiizycji wobec dóbr kulturalnych ruchomych położonych na zajętych terytorium, stosowania wszelkich środków odwetu, wymierzonych przeciw dobrom kulturalnym oraz zapewnienie w czasie pokoju opieki nad dobrami kulturalnymi położonymi na ich własnym terytorium²².

Konwencja Haska z 1954 r. wyróżnia dwa rodzaje obowiązków obciążających okupanta. Są to, z jednej strony, obowiązki negatywne, polegające na konieczności zaniechania działań naruszających dobra kultury na terenie okupowanym. Z drugiej zaś strony obowiązki pozytywne, nakazujące ochronę dóbr kultury. Art. 5 konwencji stanowi, że państwa – strony, które okupują w całości lub w części obce terytorium, powinny w miarę możliwości popierać wysiłki właściwych władz narodowych terytorium okupowanego, mające na celu zapewnienie opieki nad jego dobrami kulturalnymi i ich zachowanie. Jeżeli dla zachowania dóbr kulturalnych uszkodzonych przez działania wojenne, konieczne jest podjęcie natychmiastowych kroków, a właściwe władze narodowe nie mogą ich podjąć, państwo okupujące ma obowiązek uruchomienia w miarę możliwości środków zaradczych w ścisłej współpracy z tymi władzami.

Pośród istotnych zagadnień ujętych w konwencji na szczególną uwagę zasługują regulacje dotyczące oznaczenia chronionych dóbr kultury, ochrony specjalnej, Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną oraz przechowywania i transportu dóbr kultury²³.

Konwencja przewiduje szczególne oznaczenie dla dóbr kultury. Znak rozpoznawczy ma ułatwić ich identyfikację. Jest nim tarcza herbowa skierowana

ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne i dwa białe. Ostrze tarczy tworzy jeden z kątów błękitnego kwadratu, nad nim znajduje się błękitny trójkąt, a po bokach trójkąty białe. Znak używa się bądź pojedynczo, bądź w układzie trójkątnym, z jedną tarczą u dołu. Takie oznaczenia można spotkać przy wejściach do nieruchomości objętych ochroną specjalną.

Ochrona specjalna zostaje przyznana obiektom wpisanym do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. Są one uznawane za nietykalne. Nietykalność polega na powstrzymaniu się od wszelkich aktów nieprzyjacielskich skierowanych przeciw nim oraz od użytkowania ich oraz otoczenia do celów wojskowych. Międzynarodowy Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną prowadzony jest przez dyrektora generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO), a jego kopie przesyłane są sekretarzowi generalnemu ONZ oraz państwom – stronom konwencji. Przewidziana jest również odpowiednia procedura dotycząca wpisu do rejestru oraz wykreślenia z niego ośrodków zabytkowych, innych dóbr kulturalnych nieruchomości oraz schronów przeznaczonych dla przechowywania ruchomych dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego, położonych na terytorium państwa – strony. Regulacja obejmuje również instytucję sprzeciwu wpisania dobra kultury do rejestru. Dobra kultury korzystające z ochrony specjalnej oraz środki transportowe przeznaczone wyłącznie do ich przewozu opatrzone są przywilejem nietykalności wobec zajęcia, zdobyczy i łupu.

Konwencja reguluje również kwestię transportu pod ochroną specjalną, w wypadkach nagłych oraz przewozu dóbr kultury za granicę. Transport pod ochroną specjalną, który kieruje się do innego kraju obliuguje państwo, na którego terytorium dobra kultury będą przechowywane, aby jako depozytariusz, zapewniło im opiekę, co najmniej równą tej, jaką otacza własne o podobnym znaczeniu oraz aby zwróciło depozyt po zakończeniu konfliktu. Jego zwrot nastąpić powinien w ciągu sześciu miesięcy od daty złożenia odnośnej prośby. Ponadto w czasie wszelkich operacji transportowych oraz w czasie pobytu na terytorium obcego państwa dobra kulturalne są wyłączone z wszelkiego rodzaju zajęcia. Dysponować nimi nie może ani deponent, ani depozytariusz. Jeżeli jednak wymaga tego bezpieczeństwo dóbr kulturalnych, depozytariusz za zgodą deponenta może zarządzić przewiezienie ich na terytorium kraju trzeciego.

Niezwykle ważne jest również zagadnienie wywozu dóbr kultury, do którego dojść może w wyniku konfliktu zbrojnego. Konwencja stanowi, że jej sygnatariusze zobowiązują się do zapobiegania wywozowi dóbr kulturalnych z terytoriów okupowanych przez siebie oraz zabezpieczenia dóbr wwiezionych na swoje terytorium, a pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z terytorium okupowanego. Zabezpieczenie będzie zastosowane bądź z urzędu przy wwozie,

bądź też – jeśli to nie nastąpiło – na prośbę zainteresowanych władz. Ponadto państwa – strony konwencji zobowiązują się po zakończeniu działań wojennych do zwrotu dóbr kultury, które znalazły się na ich terytorium, a dobra te nie będą mogły być zatrzymane tytułem odszkodowań wojennych. Poza tym państwo – strona, która miała obowiązek zapobiec wywozowi dóbr kulturalnych z okupowanego przez siebie terytorium, powinna wypłacić odszkodowanie tym, którzy weszli w posiadanie dóbr kulturalnych w dobrej wierze, a które podlegają zwrotowi.

Istotnym problemem jest powszechność obowiązywania konwencji, gdyż stanie się ona skutecznym narzędziem ochrony dóbr kultury tylko wtedy, gdy będzie źródłem prawa powszechnie przyjętym i przestrzegającym²⁴. Art. 18 konwencji, dotyczący jej zastosowania, wskazuje, że z wyjątkiem postanowień, które powinny wejść w życie już w czasie pokoju, będzie stosowana w razie wojny wypowiedzianej lub jakiegokolwiek innego konfliktu zbrojnego, nawet jeśli stan wojny nie został uznany przez jednego lub więcej uczestników konfliktu. Dla określenia właściwości konwencji niezbędne jest zdefiniowanie terminów wojna i konflikt zbrojny oraz zastanowienie się, czy są one synonimami, czy też ich zakres pojęciowy jest różny. Wojnę należy rozumieć jako stan walki orężnej między państwami i jako przeciwstawienie stanowi pokoju²⁵. Jednakże szereg sytuacji konfliktowych we współczesnym świecie nie odpowiada tej definicji i dlatego znajduje zastosowanie szersze pojęcie konfliktu zbrojnego, które zostało użyte w tytule i w samym tekście konwencji.

Konwencja powinna być stosowana we wszystkich przypadkach okupacji, bądź całego terytorium jednej ze stron, bądź jego części, nawet jeżeli nie występuje żaden zbrojny opór. Ponadto państwa będące stronami konwencji pozostaną związane nią w swoich wzajemnych stosunkach, nawet jeżeli jedno z państw biorących udział w konflikcie nie jest jej stroną. Będą ponadto nią związane również w stosunku do tego państwa, o ile oświadczy ono, że przyjmuje postanowienia konwencji, i o ile je stosuje.

Z punktu widzenia zagrożenia dóbr kultury znajdujących się na terenie Iraku, w czasie trwającego tam konfliktu zbrojnego, powstaje jednakże inny, zasadniczy problem. Polega on na tym, iż niektórzy uczestnicy konfliktu nie są stronami – uczestnikami Konwencji Haskiej z 1954 r. Dotyczy to Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz Wielkiej Brytanii²⁶. Przyczyn takiego stanu można się z łatwością domyślać. Polityka mocarstwowa USA w praktyce realizowana była między innymi w ten sposób, że państwo to starało się związać tylko takimi umowami międzynarodowymi, które byłyby dla niego bezwzględnie korzystne, albo do związania się którymi w pewnych okolicznościach było zmuszone²⁷. W wyniku takiej polityki międzynarodowej państwo, które nie jest ograniczone treścią prawa międzynarodowego w takim zakresie jak inne państwa, ma szersze

spektrum działania bez narażania się na zarzut łamania prawa. Jednakże zaznaczyć należy, że inne strony uczestniczące w konflikcie ratyfikowały Konwencję Haską z 1954 r. Stronami – uczestnikami konwencji są m.in. Polska, Australia oraz sam Irak²⁸.

Powyższa sytuacja prawna jest niezwykle zagrożeniem dla bezcennych dóbr kultury, które w chwili rozpoczęcia wojny znajdowały się na terytorium Iraku. Powstaje przeto pytanie, czy niektóre spośród norm zawartych w Konwencji Haskiej z 1954 r. stały się normami zwyczaju międzynarodowego i dzięki temu generalnie obowiązują wszystkie państwa na świecie. Również w innych umowach międzynarodowych, m.in. w tych o charakterze ogólnym, zawarte są zapisy o konieczności przedsięwzięcia wspólnych kroków dla ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego, będącego spuścizną, którą zachować należy w jak najlepszym stanie dla przyszłych pokoleń²⁹. I z tej strony można rozpatrywać obowiązki tych państw, które nie są stronami Konwencji Haskiej z 1954 r.

Z przykładami grabieżczej działalności, której sprzyja zamieszanie wojenne, można się spotkać właśnie przy okazji konfliktu zbrojnego w Iraku. Skandalicznym wydarzeniem było splądrowanie przez nieznanego sprawcę muzeum w Bagdadzie. Bezcenne zbiory uległy rozgrabieniu³⁰. Straty w zasobach dóbr kultury zostały odnotowane już podczas wojny w Zatoce Perskiej w 1991 r., jednakże nie były one tak znaczne. Władze Iraku jeszcze przed konfliktem zbrojnym współpracowały z UNESCO w zakresie odszukiwania i ratowania zagubionych dóbr kultury. UNESCO pośredniczyło w kontaktach z poszczególnymi muzeami, domami aukcyjnymi, ICOM'em oraz INTERPOL'em³¹. Oczywiście jest, iż na terytorium Iraku znajdują się, a może już tylko znajdowały, niezwykle zabytki, upamiętniające historię Mezopotamii, a później dokumentujące rozwój islamu, znajdujące się w miejscach często wspomnianych w Piśmie Świętym. Również źródła kształtowania się prawa, takie jak tablice ze słynnym Kodeksem Hamurabiego, znajdowały się na terenie Iraku.

Konwencja Haska z 1954 r. nie była pierwszą regulacją przedmiotowego zagadnienia. W samej swej treści odnosi się ona do wcześniejszych aktów prawnych prawa międzynarodowego, dotyczących ochrony zabytków takich, jak: konwencje haskie z dnia 29 lipca 1899 r. i z dnia 18 października 1907 r. oraz Paktu Waszyngtońskiego (Pakt Roericha) z dnia 15 kwietnia 1935 r. o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych³².

W systemie międzynarodowej ochrony dóbr kultury duże znaczenie ma również konwencja dotycząca utworzenia UNESCO, uchwalona w Londynie dnia 16 listopada 1945 r. i zainicjowana przez tę organizację Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r.³³ Po doświadczeniach II wojny światowej i jej destrukcyjnym wpływie

na dziedzictwo kultury wielu narodów, uznano i stwierdzono w niej, że ochrona na szczeblu krajowym bywa częstokroć niewystarczająca i konieczne jest zaangażowanie społeczności międzynarodowej w realizację wspólnego celu, jakim jest ochrona dziedzictwa kultury światowej³⁴. Jednakże przewidziany przez te konwencje system ochrony ma charakter ogólny, przez co należy rozumieć, że znajduje zastosowanie w każdej sytuacji, nie tylko podczas konfliktu zbrojnego, tak jak to zapisano w przypadku Konwencji Haskiej z 1954 r. W razie podejmowania prób nielegalnego wywiezienia zrabowanych wcześniej w Iraku dóbr kultury zastosowanie będzie również miała Konwencja dotycząca środków w zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r., której również Irak jest stroną³⁵. Jest ona podstawowym środkiem służącym walce z nielegalnym handlem zabytkami, pozyskanymi w wyniku działalności przestępczej.

Treść aktów prawa międzynarodowego, zwłaszcza tych, które są wiążące dla Polski, ma bezpośredni wpływ na kształt prawa wewnętrznego. Postanowienia wyżej wskazanych konwencji znajdują swe odbicie i potwierdzenie przede wszystkim w ustawach, będących podstawowym źródłem powszechnie obowiązującego polskiego systemu prawnego. I tak Konwencja Haska z 1954 r. stworzyła nie tylko pojęcie i definicję dobra kultury, ale również wpłynęła bezpośrednio na ujęcie, w rozdziale XVI kodeksu karnego (przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne), dwóch przestępstw³⁶. Art. 125 k.k. stanowi, że kto na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, naruszając prawo międzynarodowe, niszczy, uszkadza lub zabiera dobro kultury, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat dziesięciu. Jeżeli zaś czyn dotyczy dobra mającego szczególne znaczenie dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat trzech. Artykuł 126 § 2 k.k. mówi, iż karze pozbawienia wolności do lat trzech podlega ten, kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku ochronnego dla dóbr kultury³⁷. Problem stosowania tych przepisów łączy się z zagadnieniem terytorialnego obowiązku ustawy karnej³⁸.

Powszechne obowiązki, a zwłaszcza świadomość społeczna i znajomość przepisów zawartych w konwencji, których celem jest dostarczenie środków i instrumentów ochrony dóbr kultury, są niezwykle ważne. Dobra kulturalne podczas licznych konfliktów zbrojnych doznawały poważnych szkód. W następstwie rozwoju techniki wojennej grozi im coraz częściej zupełne zniszczenie. Preambuła konwencji stanowi, iż szkody wyrządzone dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią uszczerbek w dziedzictwie całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu

kultury światowej, a stan jej zachowania ma wielkie znaczenie dla całego świata. Należy zatem zapewnić temu dziedzictwu powszechną ochronę międzynarodową. Kroki w tym kierunku powinny być podejmowane już w okresie pokoju, i to nie tylko na wypadek konfliktu zbrojnego, lecz również dla zabezpieczenia ich przed zniszczeniem w innych okolicznościach.

Przypisy

1. Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90 ze zm.
2. Szerzej na ten temat por. klasyczną już dzisiaj pozycję amerykańskiego filozofa moralności W. Walzera, *Just and Unjust Wars*, New York 2000.
3. J. Habermas określił to zjawisko wojną bestialstwa z humanizmem – *Bestialität und Humanität*, „Die Zeit”, 1999, nr 18 z dn. 29.04.
4. Dz.U. z 1957 r. nr 46, poz. 212. Konwencja weszła w życie dnia 7 sierpnia 1956 r., a przez Polskę została ratyfikowana dnia 6 sierpnia 1956 r. i zaczęła obowiązywać od dnia 6 listopada 1956 r.; historia powstania Konwencji zob.: S. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Wrocław 1958, s. 339 i n.; w 1999 r. został stworzony przez UNESCO Drugi Protokół do tej Konwencji, który nie został przez Polskę jak dotąd ratyfikowany.
5. Szerzej na ten temat zob. J. M. Henckkaerts, *New Rule for the protection of cultural property in armed conflict*, „International Review of the Red Cross”, 1999, nr 835, s. 593-620.
6. J. Hladik, *Protection of cultural property during hostilities: Meeting of experts in Latin America*, „International Review of the Red Cross”, 2002, nr 847, s. 697-699.
7. Szerzej na ten temat: J. Hladik, *Reporting system under the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, „International Review of the Red Cross”, 2000, nr 840, s. 1001-1016.
8. S. Nahlik, op.cit., s. 347 i n.
9. W. Tatariewicz, *Parerga*, Warszawa 1978, s. 82 i n.
10. *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1962, s. 379.
11. G.L. Seidler, *W poszukiwaniu naczelnej idei*, Lublin 2002, s. 15; P. Dobosz, *Pojęcie dziedzictwa kulturowego i jego znaczenie dla działań polskiej administracji publicznej wobec integracji europejskiej*, „Ochrona Zabytków”, 2002, nr 2, s. 121 i n.
12. T. Kotarbiński, *Sprawność i błąd*, Warszawa 1970, s. 95.
13. M. Szyszowska, *Prawo i pomniki*, „Gazeta Sądowa”, 1996, nr 19z dn. 15.12.; 1997, nr 1 z dn. 01.01.; autorka powołuje się ponadto na G. Radbrucha, który – jak pisze – „domaga się uświadomienia społeczeństwu, iż celem nadrzędnym jest tworzenie i współtworzenie świata kultury”. Zwróćmy przy okazji uwagę, że dla Radbrucha prawo w ogóle było zjawiskiem ze świata kultury – szerzej na ten temat ostatnio H. Durth, *Der Kampf gegen Unrecht. Gustav Radbruchs Theorie eines Kulturverfassunsrech*, Baden-Baden 2001.
14. T. Kotarbiński, op.cit., s. 40 i n. Co prawda autor uwagi swe odnosi do nauki, lecz można zastosować tu analogię w stosunku do kultury i sztuki.
15. Przykładem regulacji regionalnych w ramach kontynentu europejskiego są między innymi: Europejska konwencja kulturalna, sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 8, poz. 44), Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), uchwalona w La Valetcie dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564) oraz nieobowiązujące jeszcze w Polsce Europejska konwencja o przestępstwach przeciwko własności kulturalnej, podpisana w Delfach dnia 23 czerwca

Prof. dr hab. Jerzy Zajadło, prawnik, specjalista w zakresie prawa międzynarodowego. Jest kierownikiem Zakładu Praw Człowieka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

Mgr Kamil Zeidler, prawnik, jest asystentem w Katedrze Teorii Państwa i Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Prowadzi zajęcia z zakresu prawnej ochrony dziedzictwa kultury ze studentami historii sztuki Uniwersytetu Gdańskiego.

1985 r. i Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego w Europie, podpisana w Granadzie dnia 3 października 1985 r.; i odpowiednio dla Ameryki: Convention on the Protection of Archeological, Historical, and Artistic Heritage of the American Nations (Convention of San Salvador – 16 June 1976).

16. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. I, s. 55 i n.; zob. też: o europejskiej tożsamości kulturowej traktuje: „Integracyjna i dezintegracyjna rola artystycznych środków przekazu w kształtowaniu tożsamości na rodowej i jednoczeniu Europy”, B. Dziemidok (red.), Gdańsk 2001.

17. Przedmiot ochrony – innymi słowy: dobro kultury, dzieło sztuki, zabytek; zob. też: A. Gerecka-Żołyńska, *W kwestii definicji dobra kultury i dzieła sztuki*, „Prokuratura i Prawo”, 1999, nr 9, s. 104 i n.

18. W artykule niniejszym pojęcia dobro kulturalne i dobro kultury używa się zamiennie.

19. Artykuł 2 Konwencji.

20. Artykuł 4 Konwencji.

21. Szerzej na temat pojęcia konieczność wojskowa zob. J. Hladik, *The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity*, „International Review of the Red Cross”, 1999, nr 835, s. 621-635.

22. Artykuł 3 Konwencji.

23. S. Nahlik, op.cit., s. 352 i n.; M. Gąska, A. Ciupiński, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wybrane problemy*, Warszawa 2001, s. 74 i n.

24. S. Nahlik, op.cit., s. 329 i n.

25. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1997, s. 381; zob. też: H. Abtahi, *The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „Harvard Human Rights Journal”, 2001, t. 14, Spring.

26. Pośród stu pięciu państw – stron Konwencji Haskiej z 1954 r. nie odnajdujemy ani Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, ani też Wielkiej Brytanii; zob.: www.unesco.org/culture/laws/hague/html_eng/page9.shtml (stan na dzień 28.07.2003).

27. Te umowy międzynarodowe, które są dla USA bezwzględnie korzystne, dające pozycję dominującą, były tworzone lub chociaż inicjowane przez USA właśnie; zob.: L. Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych*, Toruń 1997.

28. Strona internetowa: www.unesco.org/culture/laws/hague/html_eng/page9.shtml (z 28.07.2003).

29. Na przykład umowy konstytuujące organizacje międzynarodowe, ale nie tylko źródła prawa międzynarodowego powszechnie obowiązującego, gdyż znaczenie mają również takie akty jak np. *Final Communiqué of the NATO Partnership for Peace Conference on Cultural Heritage Protection in Wartime and in State of Emergency*, Cracow, 18-21 June 1996.

30. C. Reichel, M.J. Larson, J.E. Peters, *Utracony świat*, „National Geographic” (edycja polska), 2003, nr 7; i wskazane tam źródła internetowe.

31. ICOM – *International Council of Museums*; INTERPOL – *International Criminal Police Organization*.
32. S. Nahlik, op.cit., s. 189 i n.; H. Nieć, *Ojczyzna dzieła sztuki. Międzynarodowa ochrona integralności narodowej spuścizny kulturalnej*, Warszawa 1980, s. 51 i n.; M. Gąska, A. Ciupiński, op. cit., s. 73 i n.
33. Dz.U. z 1958 r. nr 63, poz. 311; Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190.
34. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury ...*, t. II, s. 196 i n.; M. Swarczyńska, *Lista światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego* (w:) K. Pawłowska, M. Swarczyńska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków 2002, s. 36.
35. Dz.U. z 1974 r. nr 20, poz. 106.

36. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 88, poz. 553), wszedł w życie dnia 1 września 1998 r.; artykuł 28 Konwencji stanowi, że umawiające się strony zobowiązują się powziąć w ramach swoich systemów prawa karnego wszelkie konieczne środki, ażeby osoby, które dopuściły się naruszenia niniejszej Konwencji lub nakazały jej naruszenie, były bez względu na swoje obywatelstwo ścigane i osiągnięte sankcjami karnymi lub dyscyplinarnymi; zob. też: S. Nahlik, op.cit., s. 370-372 oraz 393 i n.

37. Może to mieć zastosowanie w sytuacji, gdy strona konfliktu zbrojnego pragnie ukryć i ochronić pod znakiem dobra kultury obiekt wojskowy.

38. Zob.: art. 5 i 6 k.k.

THE LEGAL PROTECTION OF HISTORICAL MONUMENTS IN CASE OF WAR

The protection of cultural property at the time of an armed conflict comprises an extremely essential problem. International law foresees detailed guidelines concerning this issue in its Convention on the protection of cultural property in the case of an armed conflict, the Executive rules to this convention and the Protocol on the protection of cultural property in case of an armed conflict, signed at The Hague on 14 May 1954. These documents list the instruments and legal institutions protecting historical monuments during this particularly dangerous time. From the practical viewpoint, particular importance is attached primarily to a detailed definition of the object of protection. The instruments of protection include

the specially noteworthy special protection, the International Register of Cultural Property under Special Protection, as well as the storage and transport of cultural property.

Apart from the above mentioned detailed rules, which have not as yet been accepted by all countries, cultural property is protected according to assorted general principles. International law indubitably exerts direct impact on the contents of domestic law. Nonetheless, importance should be attached not only to law, but also to suitable social policies which ought to focus universal awareness on the necessity of preserving material cultural heritage for successive generations.